ΛΙΛΑ ΜΑΡΑΚΑ

Η ΙΣΠΑΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ «ΓΚΡΑΝ ΒΙΑ» ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΣΚΗΝΗ (1894)

Α. ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

Το 1894 αποτελεί ορόσημο στην εξέλιξη του νεοελληνικού θεάτρου. Εκείνη τη χρονιά πρωτοεμφανίστηκε ένα νέο θεατρικό είδος που έμελλε να καταλάβει μια εξέχουσα θέση, η Αθηναϊκή Επιθεώρηση. Αρχικά ωστόσο η θερινή[1] θεατρική περίοδος αυτού του έτους δεν έδειχνε να ξεφεύγει από το καθιερωμένο πλαίσιο:

Στο θερινό θέατρο «Ομονοίας» εγκαταστάθηκαν διαδοχικά δυο ιταλικοί μελοδραματικοί θίασοι που είχε φέρει στην Αθήνα ο θεατρικός επιχειρηματίας Κ. Πρίντεζης[2], ενώ οι δύο πιο σημαντικοί ελληνικοί θίασοι, ο Ελληνικός Δραματικός Θίασος «Μένανδρος» των αδελφών Διονυσίου και Σπυρίδωνος Ταβουλάρη και η «Πρόοδος» του Δημητρίου Κοτοπούλη, είχαν καταλάβει τα θερινά θέατρα «Τσόχα», στην οδό Σταδίου, και «Παράδεισος», νεόχτιστο τότε στην περιοχή του Ιλισσού, αντίστοιχα. Στο τέταρτο από τα μεγάλα θέατρα της πρωτεύουσας, τα «Ολύμπια» στον Κήπο Ορφανίδου, εγκαταστάθηκε, τέλος, η Ευαγγελία Παρασκευοπούλου με δικό της θίασο μετά την παταγώδη αποχώρησή της από τον «Μένανδρο»[3]. Αντίθετα ο παλαιότερος «Πανελλήνιος» Δραματικός Θίασος του Δημοσθένους Αλεξιάδου[4], που αντιπροσώπευε μια προηγούμενη εποχή και δεν μπορούσε να ανταγωνιστεί τους μοντέρνους θιάσους των Ταβουλάρη και Κοτοπούλη είχε παραμεριστεί στο θέατρο «Πολυθέαμα» στον Πειραιά[5].

---

1. Υπενθυμίζεται ότι εκείνη την εποχή η κύρια θεατρική σαιζόν στην Αθήνα ήταν το καλοκαίρι.

2. Γνωστός και δραστήριος θεατρώνης στην Αθήνα της εποχής ο οποίος γνωρίζοντας, όπως τονίζει κολακευτικά η εφημερίδα *Νέα Εφημερίς* (28 Ιούλη 1894), την αδυναμία του ελληνικού κοινού φέρνει ξένους μελοδραματικούς θιάσους στην πόλη. (Στη συνέχεια το φύλλο θα αναφέρεται ως *Νέα Εφημ.*).

3. Η Ευ. Παρασκευοπούλου, που μαζί με την Αικ. Βερώνη αποτελούσε το ζευγάρι των αντίπαλων και αντίζηλων πρωταγωνιστριών του σοβαρού ελληνικού θεάτρου της εποχής (των ιαμβικών ελληνικών τραγωδιών και του ξένου δραματικού ρεπερτορίου), αποχώρησε στα μέσα της σαιζόν από τον «Μένανδρο» και συνέχισε τις εμφανίσεις της στο θέατρο του Κήπου Ορφανίδου με συμπρωταγωνιστή και διευθυντή θιάσου τον γνωστό θιασάρχη Μιχαήλ Αρνιωτάκη και μέλη τη γυναίκα του, καθώς και την Πιπίνα Βονασέρα με το γιο της Ευτύχιο, τον Βασίλη Αργυρόπουλο, την Τερψιχόρη Ράϊνγκ κ.ά. Η ρήξη της με τον Ταβουλάρη ήταν το μεγάλο καλλιτεχνικό σκάνδαλο της χρονιάς, που βρήκε μάλιστα και τη σατιρική έκφρασή του στην πρώτη αθηναϊκή επιθεώρηση, «Λίγο απ' όλα» (πρ. Γ', σκ. ί' _ το κείμενο της σκηνής δημοσιεύεται στην έκδοση των Θ. ΧΑΤΖΗΠΑΝΤΑΖΗ/Λ. ΜΑΡΑΚΑ, *Η Αθηναϊκή Επιθεώρηση*, Αθήνα 1977, τόμ. Α2, σελ.128 ε.ε.). Οι επίσημοι λόγοι ήταν καλλιτεχνικοί, αλλά ο Τύπος της εποχής συνδυάζοντας και τον παρόμοιο τρόπο αποχώρησης της Αικ. Βερώνη τον περασμένο χρόνο, έχει αποδώσει τη ρήξη στη ζήλια των γυναικών του θιάσου (παράβ. *Άστυ*, 2, 12, 18 Ιούλη, 2 Αύγ. 1894). Ακόμα ωστόσο και αν αυτό αληθεύει, καθώς είναι κατανοητό και ανθρώπινο οι σύζυγοι των αδελφών Ταβουλάρη, που είχαν κι αυτές την καλλιτεχνική τους προϊστορία, επιτυχίες, ένα όνομα κ.ο.κ., να αισθάνονται παραγκωνισμένες, η ίδια η Παρασκευοπούλου με τον γνωστό κακό χαρακτήρα, την υπέρμετρη καλλιτεχνική φιλαρέσκεια και τα καμώματα μεγάλης ντίβας, δεν πρέπει να ήταν άμοιρη ευθυνών για τις δυσάρεστες εξελίξεις στον θίασο «Μένανδρο».

4. Ειδησεογραφία, ρεπερτόριο κλπ. δημοσιεύονται στην εφημ. *Πρόνοια* Πειραιώς από 4 Ιούνη 1894.

5. Ενδεικτική για την κατιούσα εξέλιξη του θιάσου και την αρνητική εικόνα του στη συνείδηση του κοινού

Την εικόνα του αθηναϊκού θεάτρου αυτής της περιόδου ολοκληρώνουν:

Δύο ξένοι ιπποδρομιακοί θίασοι[6], ο θίασος των Giuntini και Vitali (ή με τα εξελληνισμένα, κατά τη συνηθισμένη για την εποχή πρακτική, επώνυμα Ζεντίνη και Βιδάλη) στον Κήπο Ορφανίδου και του Φερώνη στο Σταθμό Λαυρίου, στην περιοχή της Ομόνοιας· ένας γυναικείος ωδικός θίασος με ευρωπαίες τραγουδίστριες που ανάμεσά τους διαφημίζεται η γνωστή στο κοινό της εποχής Ζαν ντ' Αρράς[7] (σε άλλο χώρο του Κήπου Ορφανίδου), ενώ ένας θίασος γαλλίδων και ιταλίδων ηθοποιών εμφανίζεται στον Πειραιά (στο Ωδικό Καφενείο της Λεωφόρου Μιαούλη) και ένας παρόμοιος, αγγλο-ιταλικής όμως σύνθεσης, στο θέατρο «Φαλήρου», αλλά και διάφοροι ωδικοί θίασοι με επώνυμους και ανώνυμους οθωμανούς καλλιτέχνες και καλλιτέχνιδες που πρόσφεραν ανατολίτικη μουσική, περιπαθή άσματα και χορούς, εμφανίζονται στον Κήπο Γερανίου και στους Στύλους του Ολυμπίου Διός[8], στο ίδιο συνοικιακό θέατρο που αργότερα θα δώσει παραστάσεις και Φασουλής[9]· παραστάσεις Φασουλή μπορούσε κανείς να δει και στο συνοικιακό θέατρο της Νεαπόλεως, στον Άγιο Νικόλαο Πευκακίων[10], αλλά και το «Οθωμανικόν Θέατρον» που δίνει κάθε βράδυ παραστάσεις στο μικρό θέατρο της πλατείας Ανεξαρτησίας προσφέρει πρόγραμμα Φασουλήδων[11]· παντομίμα παίζεται στο αθηναϊκό συνοικιακό θεατράκι της πλατείας Ανεξαρτησίας, όπου εκτελούν τα γυμνάσιά τους οι σχοινοβάτες Φερνάνδου (πρώην στελέχη του Ιπποδρόμιου του Σταθμού Λαυρίου) μαζί με παντομιμικό πρόγραμμα, ενώ οι ποδηλατιστές Λεοπόλδοι «συμπράττουν» με την Παρασκευοπούλου στο θέατρο των «Ολυμπίων»[12]· θίασοι Παντομίμας και λαϊκού θεάτρου εμφανίζονται και σε τέσσερα θέατρα του Πειραιά, «Απόλλων» στη Μουνιχία (θίασος Αβραάμ Παντελιάδου με τον κωμικό Τιμολέοντα Ανδριόπουλο), «Ερμής» επίσης στην περιοχή της Μουνιχίας (δεύτερος θίασος Παντελιάδου, αδελφού του προηγούμενου), στο

είναι η αυστηρή κριτική που δημοσιεύεται τακτικά στον Τύπο του Πειραιά για την προχειρότητα των παραστάσεων, το απαρχαιωμένο ρεπερτόριο, το παρωχημένο υποκριτικό ύφος κ.ο.κ. (Παράβ. *Πρόνοια* Πειραιώς, 4 Ιούνη, 2, 14, 26, 28, 30 Ιούλη 1894 κ.α.).

6. Τα Ιπποδρόμια, δημοφιλέστατο δημόσιο θέαμα της εποχής, όπως φαίνεται και από το γεγονός ότι η αριθμητικά περιορισμένη τότε αθηναϊκή κοινωνία μπορούσε να συντηρεί ταυτόχρονα δύο, πρόσφεραν ποικίλο πρόγραμμα. Εκτός από ιππευτικά γυμνάσια, στα οποία διακρίνονται και γυναίκες, παρουσίαζαν νούμερα με σχοινοβάτες, παλιάτσους, παντομίμα κ.λπ.

7. Περισσότερες λεπτομέρειες για τον θίασο στην εφημερίδα *Επιθεώρησις*, 3 Ιούνη 1894 (στη συνέχεια το φύλλο θα αναφέρεται ως *Επιθ.*).

8. Περισσότερες λεπτομέρειες, ονόματα όπου υπάρχουν κ.λπ. στις εφημερίδες *Καιροί*, 12 Μάη / *Νέα Εφημ.*, 3 Ιούλη ε.ε. / *Παλιγγενεσία*, 18 Νοέμ.1894 (στη συνέχεια το φύλλο θα αναφέρεται ως *Παλιγγ.*).

9. Πρόκειται για κάποιον Εύζωνο, λαϊκό καλλιτέχνη (*Καιροί*, 12 Αύγ.1894), τον οποίο διαδέχτηκε ο γνωστός Χρ. Κονιτσιώτης με τον θίασο ανδρεικέλων του (*Νέα Εφημ.*, 13 Αύγ. / *Καιροί*, 7 Οκτ. 1894 κ.α.).

10. Περιγραφή της παράστασης, του κοινού, της σκηνής κ.λπ. δίνει μαζί με τίτλους έργων άρθρο με την υπογραφή Jean de la grotte, που περιέχει πολύτιμες πληροφορίες γι' αυτό το γενικά περιφρονημένο είδος του λαϊκού θεάτρου (*Επιθ.*, 11 Αύγ. 1894). Εξίσου πολύτιμες είναι και οι πληροφορίες για το κοινό και την παράσταση που περιέχονται σε μεγάλο αν και ειρωνικό άρθρο με την υπογραφή Ζέφυρος, το οποίο αναφέρεται στο λαϊκό θέατρο της πλατείας Ανεξαρτησίας (*Επιθ.*, 7 Αύγ. 1894).

11. Παράβ. *Παλιγγ.*, 23 Αύγ. 1894. Η διατύπωση της είδησης οδηγεί στην υπόθεση ότι σ' αυτήν την περίπτωση πρόκειται μάλλον για παραστάσεις Καραγκιόζη.

12. Παράβ. *Νέα Εφημ.*, 7 Αύγ 1894. Η σύμπραξη αυτή παραμένει κάπως σκοτεινή για τον σημερινό μελετητή, είναι πολύ πιθανό, ωστόσο, να έκαναν οι ποδηλατιστές τα γυμνάσματά τους σαν ατραξιόν στα διαλείμματα.

εναέριον «Μούσαι»[13] στην πλατεία Θεμιστοκλέους (θίασος Βανδώρου) και στο θέατρο της «Φρεατίδος» (θίασος Μπαλαφάρα), που παρουσιάζουν ένα παρόμοιο όλοι ποικίλο πρόγραμμα από κωμωδίες, άσματα, παντομίμες και δράματα[14]· ο ερασιτεχνικός θίασος «Πίνδαρος» κάνει έκτακτες εμφανίσεις στο θέατρο του «Φαλήρου», στον ίδιο χώρο που είχε παρουσιαστεί και ο πνευματιστής Βωτού[15], ενώ σ' όλη τη διάρκεια της σαιζόν κατεβαίνουν εκεί για έκτακτες παραστάσεις οι θίασοι των Αθηνών.

Η ποικιλόμορφη αυτή εικόνα που έχει συγκρατηθεί στις στήλες θεαμάτων, στις μικρές καλλιτεχνικές ειδήσεις και σε διάφορα σχόλια και άρθρα των εφημερίδων της εποχής, και που σίγουρα παρουσιάζει πολλά κενά, ειδικότερα στους τομείς των λαϊκών θεαμάτων και παραθεαμάτων[16], δεν έχει τίποτε το ξεχωριστό που να την κάνει να παρεκκλίνει από τη συνηθισμένη θεατρική κίνηση της Αθήνας στα μέσα της τελευταίας δεκαετίας του περασμένου αιώνα. Το έναυσμα για την κατοπινή εξέλιξη δόθηκε χωρίς ιδιαίτερες τυμπανοκρουσίες με μια παράσταση του ιταλικού μελοδραματικού θιάσου Γονζάλες, που στα μέσα του Απρίλη παρουσίασε για πρώτη φορά στην Αθήνα τη νεώτατη επιτυχία των μουσικών θεάτρων της Ευρώπης, την ισπανική «Gran via» [= Μεγάλη οδός].

Β. Η ΠΡΕΜΙΕΡΑ ΤΗΣ «ΓΚΡΑΝ ΒΙΑ»

Ο «ιταλικός θίασος μελοδραματίων και κωμικών μελοδραμάτων, αποτελούμενος εκ 50 προσώπων εξ ων 32 γυναίκες»[17], είχε φτάσει στην Αθήνα μέσω Πατρών στις 29 και έκανε έναρξη των παραστάσεών του στο χειμερινό θέατρο «Κωμωδιών» στις 31 του Μάρτη του 1894[18]. Για τη θερινή θεατρική περίοδο ο θίασος Γονζάλες μεταφέρθηκε από τις 14 του Μάη στο θερινό θέατρο «Ομονοίας», όπου ολοκλήρωσε τον κύκλο των παραστάσεών του και αποχώρησε από την Αθήνα, αφού έδωσε στις 9 του Ιούνη μια έκτακτη αποχαιρετιστήρια τιμητική παράσταση για τον διευθυντή του θεάτρου, Πρίντεζη[19].

Σε αντίθεση με τον άλλο ιταλικό θίασο που θα τον διαδεχτεί στο θέατρο «Ομονοίας» τον Ιούλη, ο θίασος Γονζάλες έχει την αναγνώριση και την υποστήριξη του Τύπου. Θεωρείται τέλεια καταρτισμένος και η ειδησεογραφία γι' αυτόν και το πρόγραμμά του είναι

13. Εναέρια ονομάζονταν τα θέατρα που είχαν στηθεί στην ταράτσα κάποιου καφενείου. Παράβ. δημοσίευμα της *Επιθ.* (29 Μάη 1894) που αναφέρεται ειδικά στο συγκεκριμένο εναέριο θέατρο της πλατείας Θεμιστοκλέους στον Πειραιά.

14. Για το ύφος των παραστάσεων, συγκεκριμένα του θιάσου Παντελιάδου, υπάρχουν ορισμένες αναφορές στην εφημερίδα του Πειραιά *Πρόνοια* (25 Ιούνη, 27 Αύγ., 1 Σεπτ. 1894 και 12 Μάη 1895).

15. Υπνωτιστές, θαυματοποιοί, ταχυδακτυλουργοί, νοομάντες κ.λπ. πέρναγαν τακτικά από την Αθήνα κατά τις περιοδείες τους στην ανατολική Μεσόγειο. Είχαν προηγηθεί τον ίδιο χρόνο ο Πίκμαν τον Μάρτη στο «Ποικιλιών» και τον Απρίλη ο Μάγος του Νότου στου «Τσόχα» και ο καθηγητής Μελίνης στο «Ποικιλιών».

16. Στη γραφική πλευρά αυτής της εικόνας ανήκουν και διάφορα άλλα θεάματα, εκθέματα καλλίτερα, που προκαλούν το ενδιαφέρον του φιλοθεάμονος κοινού, όπως τα Τέρατα και Σημεία που παρουσιάζονται στην οδό Αθηνάς: η ασώματος κεφαλή, ο άνθρωπος με οπή από του στομάχου μέχρι την ωμοπλάτη, το εναέριον κιβώτιον που απαντά σε διάφορες ερωτήσεις και το πανόραμα (*Καιροί*, 12 Απρ.1894), οι τρεις ανθρωποπίθηκοι που εκτίθενται στο πρώην καφενείο της Γαλλικής Δημοκρατίας (*Νέα Εφημ.*, 21 Αυγ 1894, με όλες τις λεπτομέρειες των περιπετειών της γέννησής τους), το θηριοτροφείο Μοντενέγρου (*Καιροί*, 16, 20 Απρ., 5 Μάη 1894) κ.ά.

17. *Καιροί*, 25 Μάρτη 1894.

18. *Καιροί*, 29 Μάρτη / *Επιθ.*, 1 Απρ. 1894.

19. *Επιθ.*, 9 Ιούνη 1894.

τακτική και με ελάχιστες εξαιρέσεις θετική[20]. Η σύνθεση του θιάσου με τα ονόματα των καλλιτεχνών και το ρεπερτόριο έχει διασωθεί στις προαναγγελίες της άφιξης αλλά και σε κατοπινότερες ειδήσεις του Τύπου[21]. Στις αναγγελίες της άφιξης γίνεται επίσης ιδιαίτερη αναφορά στην πολυπρόσωπη χορωδία που αποτελείται από 12 γυναικεία και 12 ανδρικά μέλη, ενώ μετά την άφιξη οι γυναίκες του χορού χαρακτηρίζονται «εύμηροι δε και εύκολποι και χαρίεσαι»[22], γεγονός που μπορεί να θεωρηθεί ένδειξη ότι η τάση της Επιθεώρησης να εκτιμά πέρα από τα φωνητικά ή υποκριτικά και άλλα ιδιαίτερα προσόντα των γυναικείων της συντελεστών είναι εγγενής και ότι η ανάλογη σημερινή πρακτική δεν πρέπει να εκλαμβάνεται ως εκφυλιστικό φαινόμενο.

Πρωταγωνίστριες του θιάσου είναι οι υψίφωνοι Annita (Nina) d' Agostini και Tecla Cordové. Η δεύτερη αναφέρεται ήδη στις αναγγελίες της άφιξης αλλά θα ενσωματωθεί τελικά στην θερινή μόνο περίοδο αρχίζοντας τις εμφανίσεις της από τις 21 του Απρίλη[23], ενώ λίγο αργότερα θα προστεθεί και ο Felice Tati, πρώτος υψίφωνος του «Βασιλικού Θεάτρου» της Βαρκελώνης, που κάνει την πρώτη του εμφάνιση στις 30 του ίδιου μήνα[24].

Το ρεπερτόριο, όπως μπορεί κανείς να δει από τις στήλες θεαμάτων των εφημερίδων, ήταν το συνηθισμένο που παρουσίαζαν οι ξένοι μελοδραματικοί θίασοι. Περιλάμβανε όλα τα γνωστά δημοφιλή έργα, «Κώδωνες της Κορνεβίλλης» (στο πρόγραμμα της εναρκτήριας παράστασης, 31 Μάρτη), «Μικρός Δουξ», «Αμφιτρύων», «Σωματοφύλακες εν μοναστηρίω», «Κόρη της κυρίας Αγκώ», «Μασκώτ» κ.ά., αλλά και δύο καινούρια που παρουσιάστηκαν για πρώτη φορά στην Αθήνα τη «Μάγισσα Μπεφάνα» («La nuova Befana», πρεμιέρα 4 Απρ.[25]) και την «Γκραν βία» των Ισπανών Βαλβέρδε και Χουέκα[26], ένα έργο που ανήκε στο είδος της θεατρικής Ρεβύ, της Επιθεωρήσεως όπως από την πρώτη στιγμή μεταφράστηκε και τελικά καθιερώθηκε ο όρος στα ελληνικά[27].

Η πρεμιέρα της «Γκραν βία» σύμφωνα με αναφορές σε διάφορες στήλες Δημοσίων Θεαμάτων των εφημερίδων τοποθετείται στις 12 του Απρίλη. Για την ορθότητα αυτής της ημερομηνίας, ωστόσο, πρέπει να διατυπωθεί μια επιφύλαξη. Η εφημερίδα *Επιθεώρησις*,

---

20. Παράβ. *Καιροί*, 25 / *Παλιγγ.*, 6 Απρ. / *Επιθ.*, 20 Απρ., 11 Ιούνη 1894 κ.α.

21. *Καιροί*, 12, 25 Μάρτη / *Επιθ.*, 13 Μάρτη, 20 Απρ. 1894 κ.α. Οι δυο αυτές εφημερίδες, ωστόσο, στην πρώτη αναγγελία τους για την προσεχή άφιξη του θιάσου αναφέρουν διαφορετικό όνομα για τον διευθυντή: Άγγελος Σκονομίλιος (*Καιροί*, 12 Μάρτη) και Ανέλος (*Επιθ.*, 13 Μάρτη), ενώ αργότερα, αφού έχει έλθει πια ο θίασος, αναφέρονται στον διευθυντή και θιασάρχη Gonsalez (*Επιθ.*, 5 Απρ. κ.α.), ο οποίος διευθύνει και την ορχήστρα (*Επιθ.*, 20 Απρ.). Το όνομα αποδίδεται όμως και ως Γουζαλέ (*Καιροί*, 27 Απρ.), ενώ αναφέρεται και ο κωμικός Rodolfo Gonsalez (*Επιθ.*, 20 Απρ.).

22. *Επιθ.*, 20 Απρ. 1894.

23. *Καιροί*, 21 / *Επιθ.*, 22 Απρ. 1894.

24. *Καιροί* / *Επιθ.*, 30 Απρ. 1894.

25. Η ημερομηνία της πρεμιέρας από την *Επιθ.*, η οποία στις 5 Απρ. αναφέρει ότι επαναλαμβάνεται η «*Μπεφάνα*» που είχε την προηγούμενη πρεμιέρα. Για τις 4 Απρ., ωστόσο, στη στήλη θεαμάτων της ίδιας εφημερίδας αλλά και των *Καιρών* σημειώνεται ως πρόγραμμα της ημέρας ο «Αμφιτρύων».

26. Ο πρώτος αναφέρεται και ως Βαλβίδα ή Βαλβάδα, ο δεύτερος και ως Γκούκα.

27. Π.χ. οι *Καιροί* (12 Απρ. 1894) στην αναγγελία του προγράμματος της ημέρας αναφέρουν το έργο με τον τίτλο μεταφρασμένο στα ελληνικά, «η μεγάλη οδός», και τον χαρακτηρισμό «σατιρική επιθεώρησις της Μαδρίτης» που «παίζεται δια πρώτην φοράν εν Αθήναις», ενώ η *Ακρόπολις* (12 Απρ. 1894) σημειώνει: «Είναι δε η Μεγάλη Οδός αυτή είδος επιθεωρήσεως ή μάλλον παρελάσεως (revue) όλων των τύπων και μορφών της Μαδρίτης. Εις την τελευταίαν πράξιν βλέπει τις ολόκληρον αυτήν την λεωφόρον». Αλλού χρησιμοποιείται ο ξένος όρος ρεβύ, ο χαρακτηρισμός οπερέτα ή μελοδραμάτιον, κωμειδύλλιον ή και ισπανικόν σκώμμα.

που παρακολουθεί γενικά με μεγάλη προσοχή τη θεατρική κίνηση, παρ' όλο που στις 12 Απρ. (Μεγάλη Τρίτη) αναφέρει στη στήλη θεαμάτων ως πρόγραμμα της ημέρας για το θέατρο «Κωμωδιών» την «Γκραν βία», στην ειδησεογραφία της στις 13 Απρ. σημειώνει ότι από την προηγούμενη ημέρα (δηλ. 12 Απρ.) σταμάτησαν κατά διαταγή της Αστυνομίας τα δημόσια θεάματα λόγω της Μεγάλης Εβδομάδας, ενώ σε άλλη είδηση του ίδιου φύλλου διευκρινίζεται ειδικά για την «Γκραν βία» πως η παράσταση της προηγούμενης ημέρας αναβλήθηκε για την Κυριακή του Πάσχα (17 Απρ.).

Ο συνδυασμός αυτών των πληροφοριακών στοιχείων οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η εφημερίδα δίνει αρχικά ως ημερομηνία της πρεμιέρας τις 12 αλλά τη μεταθέτει τελικά, μετά την αναγκαστική παύση των θεαμάτων, στις 17 του Απρίλη. Δυστυχώς δεν υπάρχουν άλλες πληροφορίες ούτε για τις 12 ούτε για το διάστημα από 17 ώς 21 Απρ. σ' αυτήν την εφημερίδα, που ως πρώτη επιβεβαιωμένη παράσταση του έργου αναφέρει την επανάληψή του στις 24 του μήνα, με σχόλιο για παράσταση που είχε προηγηθεί.

Η *Ακρόπολις* έχει και αυτή στη στήλη με τα θεατρικά προγράμματα της ημέρας στις 12 Απρ. την «Γκραν Βία» για το θέατρο των «Κωμωδιών», αλλά και στο φύλλο της επομένης, 13 Απρ., την είδηση για τη διακοπή των θεατρικών παραστάσεων μέχρι την Ανάσταση. Στις 17 Απρ. (Κυριακή του Πάσχα) επαναφέρει τη στήλη με τα θεατρικά προγράμματα της ημέρας και ανακοινώνει διπλές παραστάσεις του ιταλικού θιάσου για την Κυριακή 17 (απόγ. «Μπεφάνα», βρ. «Αγκώ»), Δευτέρα 18 (απόγ. «Δον Κέκος», βρ. «Μασκώτ») και Τρίτη 19 (απόγ. «Μικρός Δουξ», βρ. «Κώδωνες της Κορνεβίλλης»). Για τις 21 Απρ. προαναγγέλλει από το φύλλο 19 Απρ. την πρώτη εμφάνιση της Κορδοβέ με πρόγραμμα τον «Βοκκάκιο», η παράσταση του οποίου επιβεβαιώνεται από τις εντυπώσεις που δημοσιεύει στο φύλλο της επομένης (22 Απρ.), όπου αναγγέλλει και την επανάληψη αυτής της επιτυχίας για το ίδιο βράδυ, ενώ για το Σάββατο 23 (που το ίδιο το φύλλο δεν έχει στήλη με τα προγράμματα της ημέρας) υπάρχει την επομένη (24 Απρ.) πληροφορία για τη χθεσινή (δηλ. 23 Απρ.) παράσταση της «γραν βία» (sic), που θα επαναληφθεί το ίδιο βράδυ (24 Απρ.).

Η εφημερίδα *Καιροί* στις 17 Απρ. στη στήλη θεαμάτων επιβεβαιώνει ως πρόγραμμα του θεάτρου «Κωμωδιών» τη «Μπεφάνα» (απόγ.) και την «Κόρη Αγκώ» (βρ.), όπως ακριβώς το είχε αναγγείλει και στις 15 Απρ. Η είδηση των *Καιρών* (15 Απρ.) ότι την Κυριακή, Δευτέρα και Τρίτη του Πάσχα ο ιταλικός θίασος θα δίνει διπλές παραστάσεις, απόγευμα – βράδυ, επιβεβαιώνει αφενός τα προγράμματα που δημοσιεύει η *Ακρόπολις* και αφετέρου έμμεσα την παύση των θεαμάτων κατά τη Μεγάλη Εβδομάδα, την οποία ο ξένος θίασος δεν είχε υπολογίσει και γι' αυτό επιδίωξε προφανώς να εξισορροπήσει μ' αυτόν τον τρόπο τα χαμένα έσοδα της αναγκαστικής αργίας, ενώ μια άλλη είδηση της ίδιας εφημερίδας (*Καιροί*, 21 Απρ.) ότι ο ιταλικός θίασος των «Κωμωδιών» που είχε διακόψει για τις γιορτές ξανάρχισε τις παραστάσεις του, περιπλέκει ακόμη περισσότερο τα πράγματα επεκτείνοντας ενδεχομένως τη διακοπή των παραστάσεων[28].

Η πρεμιέρα της «Γκραν Βία», λοιπόν, που στάθηκε σημαδιακή για την εξέλιξη του νεοελληνικού θεάτρου, δεν μπορεί να τοποθετηθεί στις 12 του Απρίλη του 1894, όπως γίνεται αν συμβουλευτεί κανείς μόνο τις στήλες θεαμάτων του ημερήσιου Τύπου της εποχής.

28. Πρόκειται όμως μάλλον για αδέξια διατυπωμένη υπενθύμιση, τέσσερεις ολόκληρες μέρες μετά την έναρξη.

Ο συνδυασμός των πληροφοριών από την καθημερινή και καλλιτεχνική ειδησεογραφία επιβάλλει να τοποθετηθεί η πρεμιέρα στο χρονικό διάστημα από 12 ώς 23 του Απρίλη, με περισσότερες πιθανότητες στις ημερομηνίες από 17 ώς 23, δηλ. μετά το Πάσχα, ενδεχομένως στις 20 ή στις 23, αφού για τις ημερομηνίες 17, 18, 19, 21 και 22 αναφέρεται στον Τύπο διαφορετικό έργο στο πρόγραμμα του θιάσου. Σύμφωνα μάλιστα με τη μαρτυρία της εφημερίδας *Ακρόπολις* η επίμαχη ημερομηνία πρέπει να τοποθετηθεί στις 23 Απρ. Η άποψη αυτή ενισχύεται από το σχόλιο για την επανάληψη του έργου που δημοσιεύει η εφημερίδα *Επιθεώρησις* (24 Απρ.), αν λάβει κανείς υπόψη τη συνηθισμένη πρακτική των θιάσων της εποχής να επαναλαμβάνουν αμέσως την επομένη το έργο μιας πετυχημένης πρεμιέρας, αλλά και από το γεγονός ότι η ηθοποιός που κυρίως έχει συνδέσει το όνομά της με την «Γκραν Βία», η Θέκλα Κορδοβέ, συμμετέχει στον θίασο από τις 21 του Απρίλη. Όλα αυτά, πάντως, με την επιφύλαξη ότι δεν αποκλείονται εντελώς και οι άλλες μετά το Πάσχα ημερομηνίες, καθώς τα θεατρικά προγράμματα της ημέρας που δημοσιεύουν οι εφημερίδες συχνά παρουσιάζουν λάθη.

Το έργο, «το όντως αξιοπερίεργον» όπως χαρακτηρίζεται «κωμικόν μελοδραμάτιον Gran via», που έδινε σε δύο πράξεις και πέντε εικόνες «πλήρη παράστασιν των ισπανικών ηθών και εθίμων και ιδίως των της Μαδρίτης»[29], ενθουσίασε το αθηναϊκό κοινό με την ελαφριά, πεταχτή μουσική και τα τραγούδια του, με τη σάτιρα, τις κωμικές σκηνές, τον γρήγορο ρυθμό, τα φανταχτερά κοστούμια και τα όμορφα κορίτσια. Η «Γκραν βία» αποδείχτηκε γενικά πολύ μεγάλη επιτυχία και ενώ αρχικά ο θίασος, επιφυλακτικός προφανώς για την καινοτομία του είδους, την έβαζε στο πρόγραμμα μαζί με μια τουλάχιστον πράξη από ένα άλλο, δοκιμασμένο στην προτίμηση του κοινού μελόδραμα («Μικρός Δουξ», «Κόρη της κυρίας Αγκώ», «Κώδωνες της Κορνεβίλλης» κ.λπ.), σύντομα θα αποτελέσει ιδιαίτερο πόλο έλξης και οι επαναλήψεις της, μόνη ή μαζί με άλλο πρόγραμμα, θα είναι πολύ συχνές[30]. Ο θίασος μάλιστα θα στηρίξει στην «Γκραν βία» τις προσδοκίες καλών εισπράξεων στις τελευταίες καθιερωμένες τιμητικές, ευεργετικές και αποχαιρετιστήριες παραστάσεις του[31].

Η επιτυχία δεν θα περιοριστεί στα πλαίσια του θιάσου Γονζάλες, του πρώτου διδάξαντος, αλλά όλοι οι ξένοι θίασοι του ελαφρού μουσικού θεάτρου που θα ακολουθήσουν έχουν στο ρεπερτόριό τους τη «Γκραν βία» και υπακούοντας στις επιθυμίες του αθηναϊκού κοινού την επαναλαμβάνουν ξανά και ξανά. Η αρχή γίνεται από τον πρώτο μελοδραματικό θίασο που θα διαδεχτεί τον θίασο Γονζάλες στο θερινό θέατρο «Ομονοίας» (έναρξη 12 Ιούλη, τελευταία παράσταση 8 Σεπτ.), για τον οποίο στους δύο μήνες της παραμονής του υπάρχουν, παρ' όλα τα κενά που έχουν όπως πάντα οι στήλες των Δημόσιων Θεαμάτων, 19 επιβεβαιωμένες παραστάσεις, που όμως δεν πρέπει να ικανοποίησαν ιδιαίτερα, αν κρίνει κανείς από το γεγονός ότι ανάμεσα στη γενική αρνητική κριτική για το χαμηλό επίπεδο του θιάσου[32] υπάρχει και ιδιαίτερη για την παράσταση της «Γκραν βία»[33].

---

29. *Επιθ.*, 12 Απρ. 1894.

30. Επιβεβαιωμένες επαναλήψεις, χωρίς φιλοδοξία πληρότητας εξαιτίας των ελλείψεων στο πληροφοριακό υλικό από τον Τύπο της εποχής που βρίσκεται στη διάθεση της σημερινής έρευνας: 24 και 27 Απρ., 5 Μάη (*Καιροί* και *Επιθ.*), 16 και 18 Μάη, 4, 5, 7, 8 και 9 Ιούνη 1894 (*Επιθ.*).

31. *Επιθ.*, 16 Μάη, 7, 8 και 9 Ιούνη 1894.

32. Παράβ. *Επιθ.*, 14 και 17 Ιούλη 1894.

33. *Επιθ.*, 15 Ιούλη 1894.

Στη χειμερινή περίοδο 1894/95 ο θίασος Καστελάνο που θα παραμείνει στην Αθήνα για σύντομο διάστημα (έναρξη 30 Οκτ., τελευταία παράσταση 9 Νοέμ.) παρουσιάζει στο «Δημοτικό Θέατρο» Αθηνών δύο φορές τη «Γκραν βία», που σύμφωνα με τη μεμονωμένη και αντιφατική προς τις άλλες εφημερίδες μαρτυρία των *Καιρών* είναι και στο πρόγραμμα της εναρκτήριας παράστασης[34].

Τον επόμενο χρόνο από τα τέλη κιόλας του Φλεβάρη επανακάμπτει ο θίασος Γονζάλες για να δώσει παραστάσεις στο «Δημοτικό Θέατρο» κατά τη διάρκεια της Σαρακοστής και έχει όχι μόνο την ισπανική επιθεώρηση στο ρεπερτόριό του αλλά και τη Θέκλα Κορδοβέ στο καλλιτεχνικό δυναμικό του, η οποία όπως αναφέρθηκε είχε συμβάλει ιδιαίτερα στον περσινό θρίαμβο της «Γκραν βία»[35]. Ο θίασος με κάποιες διακοπές και εμφανίσεις στον Πειραιά[36] θα παραμείνει στην Αθήνα και το καλοκαίρι του 1895.

Τον Αύγουστο δίνει παραστάσεις νέος ιταλικός θίασος κωμικών μελοδραμάτων και κωμειδυλλίων στο θέατρο των «Ολυμπίων» (Κήπος Ορφανίδου) και από τα μέσα του Σεπτέμβρη ο ίδιος ή άλλος ιταλικός θίασος εμφανίζεται στο Βαριετέ. Η «Γκραν Βία» παρουσιάζεται όλο και πιο σποραδικά στο πρόγραμμα, καθώς η μόδα έχει περάσει σε άλλα έργα του ξένου ελαφρού μουσικού ρεπερτόριου, χωρίς βέβαια να εξαφανιστεί τελείως[37]. Προς το τέλος της χρονιάς άλλος θίασος, μελο-χορογραφικός, καταφθάνει στο «Βαριετέ» και κάνει έναρξη των παραστάσεών του με τη «Γκραν βία»[38], την οποία επαναλαμβάνει, πάντα μαζί με άλλο πρόγραμμα, τρεις φορές μέχρι τις 31 του Δεκέμβρη, οπότε συγχωνεύεται με τον άλλο ξένο θίασο που παρεπιδημεί την ίδια εποχή στην Αθήνα και εμφανίζεται στο αθηναϊκό «Πολυθέαμα» (πρώην θέατρο «Κωμωδιών»).

Γ. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ «ΓΚΡΑΝ ΒΙΑ» ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ

Η πορεία της «Γκραν βία» στο ρεπερτόριο των ξένων θιάσων που επισκέπτονται την Αθήνα δεν χρειάζεται να μας απασχολήσει περισσότερο. Η ισπανική επιθεώρηση είχε την τύχη όλων εκείνων των έργων που για τον ένα ή τον άλλο λόγο κέρδιζαν την προτίμηση του κοινού και οι θίασοι έκαναν συνεχώς επαναλήψεις μέχρι να εμφανιστεί κάποιο καινούριο έργο και η μόδα να περάσει σ' αυτό, χωρίς όμως το παλαιότερο να ξεχαστεί εντελώς. Η συμβολή της «Γκραν βία» στη μελλοντική εξέλιξη του ελληνικού θεάτρου, που την κάνει να ξεχωρίζει από τα άλλα έργα του ρεπερτόριου των ξένων θιάσων, πρέπει να αναζητηθεί σε ένα άλλο σημείο, στη μεταπήδησή της στο ρεπερτόριο των ελληνικών.

Η ανάγκη των ελληνικών θιάσων να εμπλουτίζουν το ρεπερτόριό τους με νέα έργα ήταν μεγάλη, καθώς για να κρατήσουν το ενδιαφέρον του κοινού έπρεπε να αλλάζουν πρόγραμμα σχεδόν κάθε βράδυ. Προς αυτήν την κατεύθυνση, λοιπόν, είχαν αδιάκοπα στραμμένη την προσοχή τους και φυσικά δεν τους διέφυγε η μεγάλη επιτυχία που είχε η «Γκραν βία» στο αθηναϊκό κοινό. Η απόφαση, ωστόσο, να βάλουν στο πρόγραμμα κάτι που μόλις είχε παρουσιαστεί από ένα ξένο θίασο και θα προκαλούσε αναμφίβολα συ-

34. *Καιροί*, 29 Οκτ. 1894.
35. Παράβ. *Επιθ.*, 22 Φλεβ. και 3 Μάρτη / *Παλιγγ.*, 24 Φλεβ. 1895.
36. *Επιθ.*, 11 Απρ. / *Πρόνοια* Πειραιώς, 10 Ιούνη 1895.
37. Παράβ. π.χ. *Επιθ.*, 22 Σεπτ. 1895 (στήλη Δημοσίων Θεαμάτων).
38. *Επιθ.*, 21 Δεκ. 1895.

γκρίσεις, απαιτούσε τόλμη. Και αυτήν την τόλμη έδειξε ο νεώτερος και πιο ανοιχτός στα νέα ρεύματα από τους δύο μεγάλους θιάσους που έπαιζαν τότε στην Αθήνα, η «Πρόοδος» του Δημ. Κοτοπούλη.

Πριν καλά – καλά φύγει από την Αθήνα ο θίασος Γονζάλες ο Κοτοπούλης είχε ετοιμάσει τη σκηνή των Λωποδυτών της «Γκραν βία»[39] και στις 16 του Ιούνη την παρουσίασε στη θέση της ανεξάρτητης μονόπρακτης κωμωδίας που συνήθως έκλεινε την παράσταση, με κύριο έργο στο πρόγραμμα το κοσμαγάπητο κωμειδύλλιο του Δημ. Κορομηλά «Η Τύχη της Μαρούλας»[40]. Το πρόγραμμα που ο θίασος επανέλαβε την επομένη στο θέατρο «Ερμής» του Πειραιά, όπου από τις 10 του μήνα η «Πρόοδος» έδινε τακτικές παραστάσεις δύο φορές την εβδομάδα, είχε λαμπρή επιτυχία. Ιδιαίτερα επαινούνται οι ηθοποιοί Κων. Χέλμης ως Μαδριτανός λωποδύτης και η Τερψιχόρη Ράϊνιγκ[41], αλλά και οι άλλοι συντελεστές, η Μαρία Κτενά, η Αδαμαντία (Μαντίνα) Πομόνη, ο Απέργης, ο Φιλιππίδης ως κλέπται και κλέπτριαι και ο Σκορδίλης ως αστυφύλακας[42].

Πραγματικά ο θίασος του Κοτοπούλη, με πετυχημένη θητεία τα τελευταία χρόνια στην παράσταση ελληνικών κωμειδυλλίων, είχε όλα τα εφόδια για να ανταποκριθεί σ' αυτό το εγχείρημα[43], η μεγάλη απήχηση του οποίου θα επιτρέψει να ακολουθήσουν σύντομα και οι δημοφιλείς Ομβρέλλες με τον Χέλμη, την Πομόνη και την Κτενά, που αργότερα θα παίξουν μάλιστα τους ρόλους, σύμφωνα με συνηθισμένη πικάντικη πρακτική της εποχής, και με αντιστροφή των φύλων. Μέχρι το τέλος του Αύγουστου υπάρχουν συνολικά 16 επιβεβαιωμένες από τις στήλες των εφημερίδων παραστάσεις της «Προόδου» στην Αθήνα και τον Πειραιά (μεμονωμένα και στο θέατρο του «Φαλήρου»), που στο πρόγραμμα αναφέρεται και η «Γκραν βία», μέρη Γκραν βία ή ονομαστικά η σκηνή των Λωποδυτών, οι Ομβρέλλες και η Βαρκαρόλα.

Η εξάπλωση της ισπανικής επιθεώρησης, που αποτέλεσε τη μεγάλη επιτυχία από την αρχή αυτής της θεατρικής σαιζόν, στην ελληνική θεατρική σκηνή δεν περιορίστηκε σ' αυτές τις παραστάσεις της «Προόδου». Πολύ σύντομα θα βρει το δρόμο προς τα μικρά συνοικιακά θέατρα και συγκεκριμένα στον «Απόλλωνα» του Πειραιά, που πρέπει να θεωρείται το περισσότερο καταξιωμένο, αφού το καθημερινό πρόγραμμά του παρακολουθείται σε συνεχή βάση από τις στήλες Δημοσίων Θεαμάτων, όχι μόνο της πειραϊκής εφημερίδας *Πρόνοια*, αλλά και των αθηναϊκών (π.χ. της *Παλιγγενεσίας*).

---

39. Η σκηνή των Λωποδυτών, μαζί με τις σκηνές των Ναυτών και των Ομβρελλών, ήταν από τις πιο πετυχημένες της «Gran via» (παράβ. *Ακρόπολις*, 12 Απρ. 1894, που στην αναγγελία της πρεμιέρας αναφέρει με τον τίτλο τους μόνο αυτά τα τρία νούμερα: «Η τριωδία των αλεξιβροχίων, ο χορός των ναυτών, ο κλωβός των κλεπτών και χίλια άλλα»). Αναφορά στη σκηνή των Λωποδυτών και στους Μικρούς Ναύτες, με την παρατήρηση πως άρεσαν πολύ, υπάρχει ήδη σε είδηση για την πρώτη παράσταση της ισπανικής επιθεώρησης *(Επιθ.*, 24 Απρ. 1894). Τα άσματα των Ναυτών και των Λωποδυτών έχουν δημοσιευτεί στο Μουσικό Παράρτημα της έκδοσης των Θ. Χατζηπανταζή / Λ. Μαράκα, *Η Αθηναϊκή Επιθεώρηση*, ό.π., τόμ. Α3, σσ. 493 ε.ε.

40. Παράβ. *Επιθ.*, 17 Ιούνη 1894.

41. Ό.π.

42. *Πρόνοια* Πειραιώς, 18 Ιούνη 1894. Η είδηση διανθίζεται και με αποσπάσματα εντυπώσεων που δημοσίευσαν οι αθηναϊκές εφημερίδες *Νέα Εφημ.* και *Εστία* για την πρώτη απόδοση της σκηνής από ελληνικό θίασο.

43. Τα ονόματα των ηθοποιών που απαρτίζουν τον θίασο κατά την έναρξη της θερινής περιόδου 1894, έντεκα κυρίες και δεκατέσσερεις άνδρες, αναφέρονται στην *Επιθ.*, 27 Μάη 1894 (από τυπογραφικό λάθος το φύλλο έχει ως ημερομηνία 28 Μάη).

Όπως αναφέρθηκε πιο πάνω σ' αυτό το θέατρο εμφανιζόταν ο θίασος του Αβραάμ Παντελιάδου με ένα ποικίλο πρόγραμμα από παντομίμες, λαϊκά δράματα, διάφορα άσματα και διωδίες, αλλά και κωμωδίες και κωμειδύλλια, καθώς μπορούσε να στηριχτεί αφενός στην καλλίφωνη και χαριτωμένη πρωταγωνίστριά του και σύζυγο του θιασάρχη, Ρόζα Παντελιάδου, και αφετέρου στον κωμικό Τμολέοντα Ανδριόπουλο.

Η «Γκραν βία» κάνει την εμφάνισή της στο πρόγραμμα από τις 30 του Ιούλη[44]. Αρχικά, όπως συνάγεται από τις αναγγελίες στον Τύπο, πρέπει μάλλον, ακολουθώντας τις επιταγές της μόδας, να είχε εμπλουτιστεί μόνο το μουσικό μέρος της παράστασης με μουσική και τραγούδια από την ισπανική επιθεώρηση, ειδικότερα με την πολύ δημοφιλή Βαρκαρόλα. Από τις 12 ωστόσο του Αύγουστου αναγγέλλεται η προετοιμασία της σκηνής των Λωποδυτών[45], ενώ η παράσταση πραγματοποιείται στις 22 του μήνα με την ευκαιρία της ευεργετικής του θιασάρχη[46]. Αλλά και τα άλλα μέλη θα συμπεριλάβουν αποσπάσματα της «Γκραν βία» στο πρόγραμμα της ευεργετικής τους: Η Ρόζα Παντελιάδου τη Βαρκαρόλα (15 Αύγ.), ο κωμικός Τ. Ανδριόπουλος και ο γελωτοποιός Χ. Τριανταφύλλου τη σκηνή των Λωποδυτών (26 και 29 Αύγ. αντίστοιχα), ενώ ο Γ. Χριστοδούλου για τη δική του ευεργετική εκτός από το οικογενειακό δράμα «Η έκθετος του ορφανοτροφείου της Αγίας Μαρίας» υπόσχεται και την «Γκραν βία» ολόκληρη (1 Σεπτ.).

Στο πρόγραμμα του θιάσου Παντελιάδου η «Γκραν βία», παρ' όλες τις ελλείψεις στην πληροφόρηση, που για τα λαϊκά θέατρα είναι φυσικά ακόμη μεγαλύτερες από τις συνηθισμένες, αναφέρεται στο διάστημα ενός μήνα (30 Ιούλη – 1 Σεπτ.) δώδεκα συνολικά φορές. Ο ανταγωνισμός που επικρατούσε και ανάμεσα στα λαϊκά θέατρα θα κάνει τον θίασο Βανδώρου που εμφανίζεται στο «Εναέριο» θέατρο του Πειραιά, να συμπεριλάβει επίσης στο πρόγραμμά του τη Βαρκαρόλα της «Γκραν βία»[47].

Το ίδιο θα κάνει, για άλλους όμως λόγους, και ο Δημοσθένης Αλεξιάδης που έπαιζε όπως αναφέρθηκε στο «Πολυθέαμα» του Πειραιά. Ο «πατριάρχης της ελληνικής σκηνής και γηραιός θιασάρχης του Πανελληνίου θιάσου», όπως τον αποκαλεί με την ευκαιρία της τιμητικής του η εφημερίδα *Πρόνοια* του Πειραιά[48] αναγκάζεται στην προσπάθειά του να εξευμενίσει τον Τύπο και το κοινό και να αντιμετωπίσει την αδιάκοπη γκρίνια και τις επικρίσεις για το απαρχαιωμένο του ρεπερτόριο, που έμενε προσκολλημένο στα ξεπερασμένα περιπετειώδη δράματα αντί να διασκεδάζει τον κόσμο με κωμωδίες και μοντέρνα κωμειδύλλια[49], να κάνει στροφή 180 μοιρών. Πρώτο δείγμα της καλής του θέλησης είναι η παράσταση στις 30 του Ιούλη με ένα πρόγραμμα από διάφορες κωμωδίες («Εσπερίς ευθυμίας και γελώτων»[50] θα το ονομάσει ο ταλαίπωρος), στο οποίο εκτός από τις γνωστές μονόπρακτες κωμωδίες που είχαν σίγουρη επιτυχία και γι' αυτό επανέρχονται συνεχώς στο πρόγραμμα όλων των θιάσων («Θανάσης και Αργυρώ», «Κρυψώνας» και «Μαργαρώ η Μενιδιάτισσα»), συμπεριλαμβάνει και την καινούρια επιτυχία της σαιζόν, τη Βαρ-

44. Συνοδεύει το ρομαντικό περιπετειώδες δράμα με τον χαρακτηριστικό τίτλο «Οι στραγγαλισταί των Ινδιών» (*Παλιγγ.*, 30 Ιούλη 1894).

45. *Επιθ.*, 12, 14 / *Παλιγγ.*, 14 Αύγ. 1894.

46. *Επιθ.*, 20, 22 / *Παλιγγ.*, 22 Αύγ. 1894.

47. *Παλιγγ.*, 6 Αύγ. 1894.

48. *Πρόνοια* Πειρ., 13 Αύγ. 1894.

49. Παράβ. *Πρόνοια* Πειρ., 4 Ιούνη, 2, 14, 26, 28, 30 Ιούλη, 2 Αύγ. 1894.

50. *Πρόνοια* Πειρ., 30 Ιούλη 1894.

καρόλα της «Γκραν βία». Ακόμα και στην ευεργετική του, 13 Αυγ., δίπλα στην προσωπική του επιτυχία «Ο Ναύαρχος Δανιήλ» φιγουράρει η κωμωδία «Νυκτεριναί Συνεντεύξεις» και η Βαρκαρόλα, που εκτελεί η Όλγα Δαμασκηνού[51].

Η Ευαγγελία Παρασκευοπούλου στράφηκε κι αυτή προς την «Γκραν βία» στην προσπάθειά της να προσελκύσει το κοινό, χωρίς μάλιστα το ελαφρυντικό της ανελέητης κριτικής που υπέστη αρχικά ο Αλεξιάδης και αναγκάστηκε να υποκύψει αφού είδε το θέατρό του κενό από θεατές[52]. Αυτή είχε αντίθετα την ομόφωνη συμπαράσταση του Τύπου ως η μεγάλη τραγωδός, η ιέρεια του σοβαρού θεάτρου που δεν ακολουθούσε τη μόδα των ρηχών κωμειδυλλίων αλλά υπηρετούσε την ανύψωση της ελληνικής σκηνής[53]. Είναι μάλιστα ενδεικτικό για την κατάσταση που επικρατούσε εκείνη την εποχή στον τομέα του σοβαρού ελληνικού δράματος και ειδικότερα της ανταπόκρισης του κοινού σ' αυτό, ότι η «Γκραν βία» κλήθηκε να ενισχύσει την παράσταση του σύγχρονου ελληνικού έργου «Μία Γυνή»[54], που είχε τη μεγαλύτερη δυνατή συμπαράσταση και διαφήμιση από τον Τύπο, ως το ανέκδοτο, μεταθανάτιο, κοινωνικό δράμα, όπως επανειλημμένα τονίζεται (σε αντιδιαστολή με το Κωμειδύλλιο που ήταν το γνωστό πεδίο για τον συγγραφέα) του πρόσφατα αδικοχαμένου Δημήτριου Κόκκου[55]. Αλλά και ο «Ταρτούφος» με τον συμπρωταγωνιστή τής Παρασκευοπούλου Μιχαήλ Αρνιωτάκη, επίσης καταξιωμένο εκπρόσωπο του σοβαρού θεάτρου αξιώσεων, συνοδεύεται από τις Ομβρέλλες της ισπανικής επιθεώρησης με την Σαπφώ Νικολαΐδου[56].

Δεν πρέπει να προξενεί κατάπληξη που η Παρασκευοπούλου, εκπρόσωπος του σοβαρού θεάτρου της εποχής, χρησιμοποίησε τη δημοτικότητα της «Γκραν βία», ενός έργου του ελαφρού μουσικού θεάτρου, για να προσελκύσει το κοινό. Ως θιασάρχις ήταν αναγκασμένη να παίρνει σοβαρά υπόψη τις οικονομικές προτεραιότητες και δεν είχε διστάσει, όπως αναφέρθηκε, να συμπράξει ακόμη και με τους ποδηλατιστές Λεοπόλδους. Εντύπωση προκαλεί αντίθετα ότι ο άλλος μεγάλος ελληνικός θίασος της εποχής, ο «Μέανδρος», δεν ακολούθησε το ρεύμα, αφού για καμιά παράστασή του δεν σημειώνεται στον Τύπο ότι περιείχε έστω μέρη της «Γκραν βία». Το γεγονός αυτό ενισχύει την άποψη

---

51. Η Όλγα Δαμασκηνού αναφέρεται ανάμεσα στα μέλη του θιάσου «Πρόοδος» (*Επιθ.*, 27 Μάη 1894). Από τα μέσα του Ιούλη, ωστόσο, σημειώνεται η παρουσία της καλλίφωνης νεαρής ηθοποιού στις παραστάσεις του «Πανελληνίου» θιάσου του Δημοσθ. Αλεξιάδη στο θέατρο «Πολυθέαμα» του Πειραιά. Προφανώς δεν συμμετείχε τελικά από την αρχή της σαιζόν στον θίασο του Κοτοπούλη ή αποχώρησε ενδιαμέσως. Για τη συγκεκριμένη πάντως ημερομηνία (13 Αύγ.) η συμμετοχή της, ανεξάρτητα σε ποιό θίασο ανήκε, είναι επιβεβαιωμένη, καθώς είχε προηγηθεί από τις αρχές του Αύγουστου η συνένωση του «Πανελληνίου» με την «Πρόοδο» (παράβ. *Πρόνοια* Πειρ., 4, 6 / *Νέα Εφημ.* 8 Αύγ. 1894).

52. *Πρόνοια* Πειρ., 30 Ιούλη 1894.

53. *Καιροί*, 5 Απρ., 2 Αύγ., 28 Οκτ. / *Παλιγγ.*, 7 Αύγ., 11 Οκτ. 1894 κ.α.

54. *Παλιγγ.*, 22 Αύγ., 1894.

55. Ο Δημ. Κόκκος είχε πέσει στις 7 Σεπτ. 1891 θύμα της δολοφονικής επίθεσης ενός λοχία που θεώρησε ότι το κωμειδύλλιο του συγγραφέα «Η λύρα του Γερο-Νικόλα» σατίριζε τον πατέρα του. (Παράβ. Γιάννης Σιδέρης *Ιστορία του νέου ελληνικού Θεάτρου*, Αθήνα, Ίκαρος, χ.χ., σελ. 131. Το βιβλίο στη συνέχεια θα αναφέρεται ως Σιδέρης, *Ιστορία*).

56. *Παλιγγ.*, 26 Αύγ., 1894. Η Σαπφώ Νικολαΐδου ήταν από τα νεαρά ταλαντούχα στελέχη της «Προόδου». Στις επιτυχίες της συγκαταλέγονται και οι Ομβρέλλες της «Γκραν βία» (*Νέα Εφημ.*, 7 Ιούλη 1894, με πολύ κολακευτικά σχόλια για τη φωνή, τη χάρη, την ομορφιά της κ.λπ.), αλλά καθώς δεν ήταν από τα μεγάλα ονόματα, ο Τύπος δεν ασχολείται με τις κινήσεις της και δεν είναι δυνατό να εξακριβωθεί αν είχε αποχωρήσει από την «Πρόοδο» ή πρόκειται για μια έκτακτη εμφάνιση.

ότι ως αρχαιότερος έχει αρχίσει σιγά – σιγά να χάνει τη δυνατότητα άμεσης ανταπόκρισης στις νέες τάσεις και μένει προσηλωμένος στους προσανατολισμούς μιας περασμένης εποχής, στην οποία ο ίδιος μεσουρανούσε. Δεν είναι τυχαίο ότι ακόμα και τη σύνδεσή του με το νεωτεριστικό για τις αρχές της δεκαετίας του '90 Κωμειδύλλιο ο «Μένανδρος» των αδελφών Ταβουλάρη τη χρωστά περισσότερο στη συμβολή του Ευάγγελου Παντόπουλου παρά στην ευελιξία των θιασαρχών του.

Αλλά από τα μέσα ήδη της δεκαετίας και το Κωμειδύλλιο βρίσκεται πια στη δύση του. Η κριτική για τα βαρετά, ανούσια, βραδυκίνητα κωμειδύλλια ακούγεται πλέον και από άλλα στόματα[57], όχι μόνο από τους παρωχημένους θιασώτες των βαρύγδουπων ελληνικών ιαμβικών τραγωδιών και των περιπετειωδών ρομαντικών ξένων δραμάτων. Η ιδεολογία του Κωμειδύλλιου με την εξιδανίκευση των πατροπαράδοτων ελληνικών εθίμων και των αγνών ηθών της επαρχίας βρισκόταν σε πλήρη αντίθεση προς τα κυρίαρχα αιτήματα της νέας εποχής για εκμοντερνισμό, εξαστικοποίηση και εξευρωπαϊσμό της ελληνικής κοινωνίας. Και σ' αυτά ακριβώς τα αιτήματα οφείλεται ο ενθουσιασμός με τον οποίο το κοινό της Αθήνας υποδέχτηκε την πρώτη επιθεώρηση που του παρουσίασαν, αναγνωρίζοντας με αλάθητο ένστικτο τον αστικό χαρακτήρα του νέου θεατρικού είδους[58]. Γι' αυτό και η ιδέα να επιχειρηθεί στη συνέχεια και μια καθαρά αθηναϊκή «Γκραν βία», μπορεί να πει κανείς ότι ήταν μια συλλογική απαίτηση που πλανιόταν στην ατμόσφαιρα και κέντρισε όχι μόνο το ενδιαφέρον των επαγγελματικών θιάσων, αλλά και τις φιλοδοξίες των συγγραφέων και λογίων της Αθήνας.

Από τις διάφορες προσπάθειες να γραφτεί μια αθηναϊκή επιθεώρηση αντίστοιχη με την ισπανική, να μεταφερθεί δηλ. η «Γκραν βία» στα «καθ' ημάς» σύμφωνα με την έκφραση της εποχής, συγκεκριμένο καιρό απέφεραν δύο: Από τη συνεργασία των Ηλία Καπετανάκη και Νικόλαου Λάσκαρη προήλθε η επιθεώρηση «Αι υπαίθριοι Αθήναι», ενώ ο Μιχαήλ (Μίκιος) Λάμπρος έγραψε το «Λίγο απ' όλα». Ιδιαίτερη σημασία έχει ως ενδεικτικό στοιχείο για το προφίλ των δύο αξιόλογων ελληνικών θιάσων της εποχής, της «Προόδου» και του «Μενάνδρου», ότι και οι δυο αυτές επιθεωρήσεις προσφέρθηκαν από τους συγγραφείς τους για παράσταση αρχικά στον Κοτοπούλη, ο οποίος είχε δείξει ήδη, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, το έμπρακτο ενδιαφέρον του για το νέο είδος, έχοντας μάλιστα βρει στην προσπάθειά του και την ανεπιφύλακτη επιδοκιμασία του κοινού.

Από τα δύο έργα πρώτο ανέβηκε στη σκηνή το «Λίγο απ' όλα» (πρεμιέρα 30 Αύγ. 1894, στο θέατρο «Παράδεισος»[59]), αλλά είναι βέβαιο ότι είχε προηγηθεί η συγγραφή των «Υπαιθρίων Αθηνών». Πρώτη μνεία της αθηναϊκής επιθεώρησης των Λάσκαρη και Καπετανάκη με την πληροφορία ότι πρόκειται να παρασταθεί σύντομα από τον θίασο του Δημ. Κοτοπούλη, γίνεται ήδη στις 8 του Ιούνη. Σ' αυτήν την πρώτη αναγγελία το έργο χαρακτηρίζεται μεν ως Κωμειδύλλιο, με τη συμπλήρωση, όμως, ότι γράφτηκε «κατ' απομί-

57. Παράβ., π.χ., σημείωμα της εφημερίδας *Άστυ*, 1 Σεπτ. 1894, που μετά την πρεμιέρα του «Λίγο απ' όλα» αντιπαραθέτει το νέο θεατρικό είδος προς τα «αιώνια», «παρακμάσαντα» κωμειδύλλια.

58. Περισσότερα για τους συσχετισμούς αυτούς βλ. εισαγωγή του Θ.Χατζηπανταζή στην έκδοση Θ. ΧΑΤΖΗΠΑΝΤΑΖΗΣ/Λ. ΜΑΡΑΚΑ, *Η Αθηναϊκή Επιθεώρηση*, ό.π., τόμ. Α1, σσ. 22 εξ.

59. Περισσότερα γι' αυτήν την ιστορική πρεμιέρα, για το έργο, την παράσταση, τον θίασο κ.λπ. βλ. εισαγωγή της Λ. Μαράκα στην επιθεώρηση «Λίγο απ' όλα», στην έκδοση Θ. ΧΑΤΖΗΠΑΝΤΑΖΗΣ/Λ. ΜΑΡΑΚΑ, *Η Αθηναϊκή Επιθεώρηση*, ό.π., τόμ. Α2, σσ. 15 ε.ε.

μησιν της Γκραν βίας [sic]»[60]. Η πρώιμη συγγραφή επιβεβαιώνεται από ανεξάρτητη μαρτυρία των δύο συγγραφέων σε ξεχωριστές συνεντεύξεις που δημοσιεύει η εφημερίδα *Άστυ* και όπου ενάμιση μήνα πριν από την πρεμιέρα του «Λίγο απ' όλα» γίνεται αναφορά στην επιθεώρηση που έχουν ήδη συγγράψει (τον τίτλο, «Αι υπαίθριοι Αθήναι», αναφέρει ο Καπετανάκης, ενώ την πληροφορία για τη σχεδιαζόμενη παράσταση από τον θίασο του Κοτοπούλη δίνει ο Λάσκαρης)[61]. Παρ' όλα αυτά η πρεμιέρα του έργου όχι μόνο θα καθυστερήσει αλλά θα γίνει και από τον αντίπαλο θίασο «Μένανδρο» των αδελφών Ταβουλάρη (9 Οκτ. 1894, στο χειμερινό θέατρο «Κωμωδιών»).

Πώς και γιατί ο Κοτοπούλης, ενώ η επιθεώρηση συνεργασίας των γνωστών ήδη και πετυχημένων στην αρένα του Κωμειδυλλίου θεατρικών συγγραφέων τού είχε παραδοθεί πιο πριν, προτίμησε τελικά να ανεβάσει πρώτη την επιθεώρηση του επίσης γνωστού στην αθηναϊκή κοινωνία, ως λογίου όμως, Μ. Λάμπρου, είναι ένα ζήτημα που δύσκολα μπορούμε σήμερα να εξηγήσουμε. Προφανώς ο Κοτοπούλης είχε το απαραίτητο εκείνο προσόν για ένα θιασάρχη του επαγγελματικού θεάτρου, το σωστό αισθητήριο για τις προτιμήσεις του κοινού, γι' αυτό και δικαιώθηκε περίτρανα στην επιλογή του. Το «Λίγο απ' όλα» με την πρώτη του εμφάνιση κατέκτησε την Αθήνα. Παίχτηκε, πράγμα πρωτόγνωρο για το θέατρο της εποχής, σε συνεχείς, σχεδόν καθημερινές παραστάσεις όλη την υπόλοιπη καλοκαιρινή σαιζόν και συνέχισε τη θριαμβευτική πορεία του[62], όχι μόνο τον επόμενο χειμώνα, αλλά και πολύ αργότερα, και όχι μόνο στην Αθήνα, αλλά όπως έχει υπογραμμίσει ο ιστορικός του νεοελληνικού θεάτρου Γιάννης Σιδέρης, «όπου επήγε ηθοποιός μας»[63].

«Αι υπαίθριοι Αθήναι», αντίθετα, παρ' όλες τις προσδοκίες ότι θα ανταγωνιστούν το «Λίγο απ' όλα»[64], δεν σημείωσαν την ίδια επιτυχία. Οι παραστάσεις κατά την πρώτη παρουσίαση της επιθεώρησης στην αθηναϊκή σκηνή τον Οκτώβρη του 1894 ήταν πολύ περιορισμένες. Παίχτηκε πέντε μόνο συνολικά φορές[65], ενώ χρειάστηκε να διασκευαστεί από την τρίτη ήδη παράσταση και σταμάτησε στις 16 Οκτ., με το τέλος της σαιζόν, που έληξε και η συνεργασία του κωμικού Ευάγγελου Παντόπουλου με τον θίασο των Ταβουλάρη[66].

Ο Παντόπουλος που παρέμεινε στην Αθήνα τον χειμώνα του 1895 κράτησε στο ρεπερτόριό του την επιθεώρηση και την ανέβασε ξανά με τον θίασο που σχημάτισε από τα τέλη του Γενάρη με τον Νικόλαο Κορδοβίλη (εναρκτήρια παράσταση στις 28 Γεν. με το «Λίγο απ' όλα» και 5 Μάρτη η πρώτη των «Υπαιθρίων Αθηνών»). Ο ίδιος ανέβασε και τις τρεις νέες επιθεωρήσεις του 1895: Πρώτη παρουσιάστηκε στις 23 Φλεβ. η επιθεώρηση

---

60. *Νέα Εφημ.*, 8 Ιούνη 1894.

61. Παράβ. συνεντεύξεις Ν. Λάσκαρη και Η. Καπετανάκη στο *Άστυ*, 16 και 18 Ιούνη 1894 αντίστοιχα.

62. Περισσότερα για τη λαμπρή σταδιοδρομία του «Λίγο απ' όλα» βλ. εισαγωγή της Λ. Μαράκα στην επιθεώρηση του Μ. Λάμπρου στην έκδοση Θ. ΧΑΤΖΗΠΑΝΤΑΖΗΣ/Λ. ΜΑΡΑΚΑ, *Η Αθηναϊκή Επιθεώρηση*, ό.π., τόμ. Α2, σσ. 24 ε.ε.

63. ΣΙΔΕΡΗΣ, *Ιστορία*, ό.π., σσ. 137.

64. Παράβ. *Νέα Εφημ.*, 19 Σεπτ. 1894.

65. Ο αριθμός είναι επιβεβαιωμένος, όχι μόνο από τις τεκμηριωμένες παραστάσεις μέσα από τις στήλες των Δημοσίων Θεαμάτων, αλλά και από την ειδησεογραφία του Τύπου τον επόμενο χρόνο, όπου η πρώτη παράσταση του 1895 αποκαλείται έκτη και η τρίτη όγδοη επανάληψη (παράβ. *Παλιγγ.*, 6, 12 / *Νέα Εφημ.*, 11 Μάρτη 1895).

66. Παράβ. *Εστία*, 16 Οκτ. 1894.

«Έπεσε! Έπεσε!» του Νίκου Κοτσελόπουλου που έκανε τέσσερεις επιβεβαιωμένες παραστάσεις, ενώ την θερινή πια σαιζόν από τον νέο θίασο συνεργασίας που σχημάτισε ο Παντόπουλος με τους Νικόλαο Ζάνο και Δημοσθένη Αλεξιάδη παρουσιάστηκαν οι άλλες δύο, «Πρώτον Πυρ» και «Άνω Κάτω», από την πένα του Μίκιου Λάμπρου και οι δυο, που είχαν πρεμιέρα στις 19 Ιούνη και 22 Αύγ. αντίστοιχα σημειώνοντας μόνο πέντε συνολικά παραστάσεις η πρώτη και εννέα η δεύτερη.

Ακόμη και με τα λίγα αυτά στοιχεία είναι ολοφάνερο ότι τόσο «Αι υπαίθριοι Αθήναι», όσο και οι τρεις επιθεωρήσεις που ακολούθησαν τον επόμενο χρόνο, δεν μπόρεσαν να συναγωνιστούν την επιτυχία του «Λίγο απ' όλα», το οποίο, όπως επιγραμματικά παρατήρησε ένας σύγχρονος σχολιαστής, «επέπρωτο να μείνη μονάκριβον»[67]. Για τα επόμενα δέκα χρόνια δεν έγινε καν προσπάθεια να παρουσιαστεί άλλη αθηναϊκή επιθεώρηση. Οι καιροί είχαν αλλάξει, το έθνος είχε μπει σε άλλου είδους περιπέτειες[68], η αστική του τάξη αναγκάστηκε να αναδιπλωθεί προσωρινά και μόνο όταν ξαναβρίσκει την αυτοπεποίθησή της, ξαναθυμάται και το δικό της θέατρο, την Επιθεώρηση. Από τον σπόρο, όμως, που είχε ρίξει η ισπανική «Γκραν βία» στα 1894 η Αθηναϊκή Επιθεώρηση, αφού επανέλθει ύστερα από το κενό των δέκα ολόκληρων χρόνων, θα δημιουργήσει τη δική της μοναδική και ανεπανάληπτη Ιστορία μέσα στα πλαίσια του νεοελληνικού θεάτρου.

67. *Άστυ*, 10 Οκτ. 1894.

68. Περισσότερα για τη σχέση της Επιθεώρησης αυτής της πρώιμης περιόδου με τις ιστορικές εξελίξεις της χώρας βλ. εισαγωγή της Λ. Μαράκα στο «Λίγο απ' όλα», στην έκδοση Θ. ΧΑΤΖΗΠΑΝΤΑΖΗΣ/Λ. ΜΑΡΑΚΑ, *Η Αθηναϊκή Επιθεώρηση*, ό.π., τόμ. Α2, σσ. 6 και 9.